

מקואות בדורות קדומים

א. ארץ ישראל בתקופת הבית, המשנה והתלמוד

מקואות נבנו בישראל בכל הדורות למושבותיהם בארץ ישראל ובתפוצות הגולה. שרידי מבנים נתגלו מתוך חפירות ארכיאולוגיות, מעטים נשמרו מהרס וחורבן. תרשימים ותמונות של בניי מקואות מפוזרים באוספים היסטוריים ובמוזיאונים מקומיים בכל תפוצות תבל. חומר זה מקיף תקופה של אלפים בשנים וחוזר עד לימי הבית השני. מתוך הכרת חומר זה נעמוד על עובדות מפליאות כיצד היו קדמונינו מתגברים על בעיות טכניות שונות, או אז גם נראה את יסודות ההלכה המנחים אותנו היום, כיצד היו מנחים גם את כל דורות קודמינו.

התעוררתי לאסוף חומר משרידי מקואות בארץ ובתפוצות ע"י האדריכל יעקב פינקרפלד ז"ל אשר ראה את יעוד חייו בחקר האומנות היהודית ובמיוחד בתולדות האדריכלות של בתי כנסת. ספריו על בתי כנסת בארץ ישראל ובתי כנסת באיטליה היו ראשית פרי עמלו. הוא נפל בי"ח תשרי תשי"ז ברמת רחל בירושלים לאחר שבאותו יום הרצה על בתי הכנסת בעיר העתיקה בירושלים. במאמר שפורסם בשנת תש"ג (1943) בעתון אגודת האינג'ינרים והארכיטקטים פרסם פינקרפלד מאמר על המקוה העתיק בטבריה וכך הן דברי הקדמתו:

"בנייני המקואות היהודיים נמנים בין שרידי העבר העתיקים ביותר, הקיימים עדיין במצבם הקדמון בארצות אירופה. הודות לנוהג הדתי, הדורש כי מִי־המקוה יהיו מִי־תהום "חיים", נבנו בניינים אלה עמוק בתוך האדמה ולא קל היה להרסם בשעת הפורעניות, וכך נשתמרו מימי הביניים ועד ימינו.

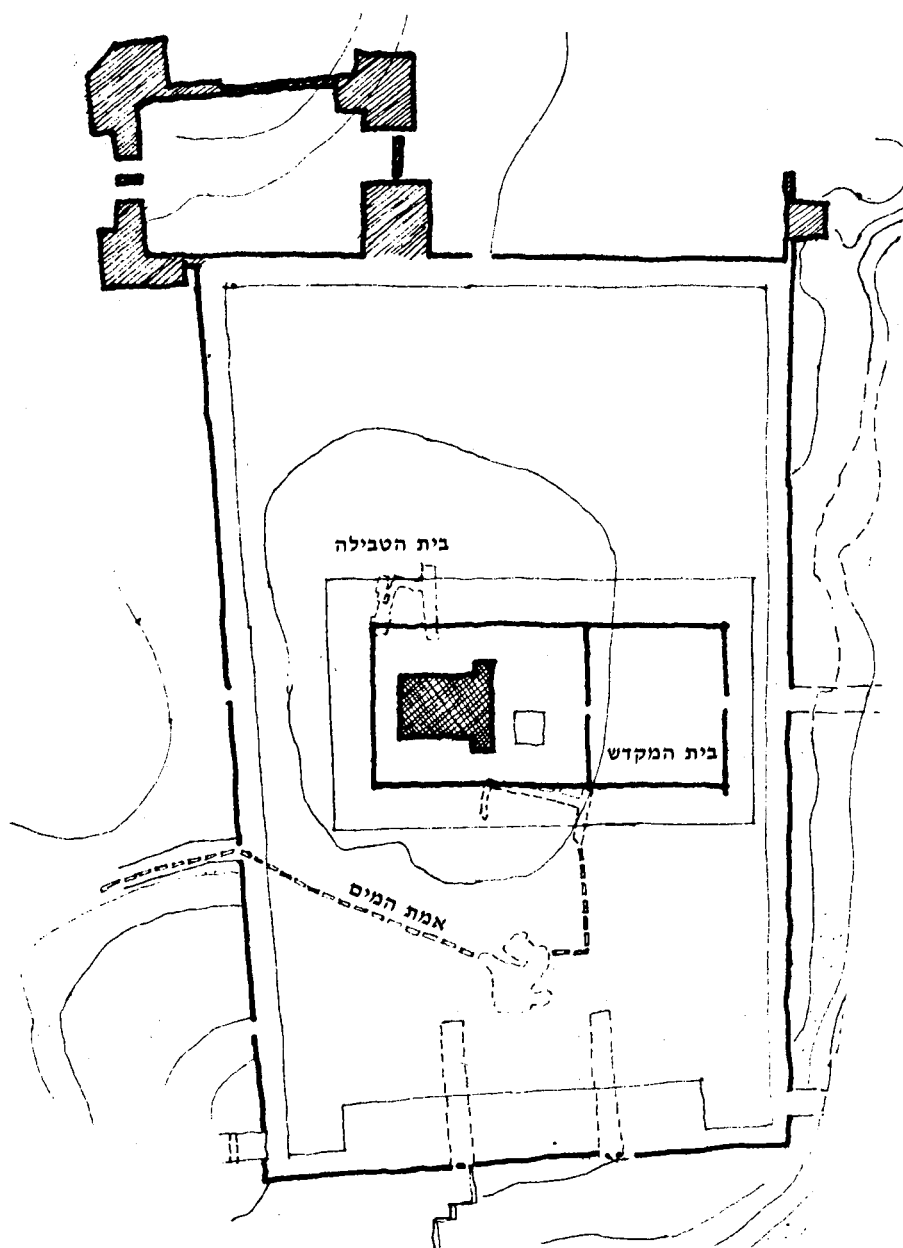
למרות שהיו קיימים בוודאי מקואות בכל קהילות ישראל, נתפרסמו תכניות וצילומים של מעטים מהם בלבד, מדרום גרמניה, וגם אלה נבדקו ע"י לא יהודים. יש להצטער על כך, שחוקרינו לא הקדישו בכלל תשומת־לב לבניינים מעניינים אלה, שהם יהודיים מקוריים, ללא תקדים ארכיטקטוני אצל עמים אחרים.

העתיקים ביותר מבין הידועים לנו עדיין הם המקואות בוורמייזא ושפיירא בגרמניה, מהמאה העשירית והאחת־עשרה.

הפתרונות המוצלחים של הבעיה הארכיטקטונית הקשה — סידור מתאים ונוח של המדרגות המובילות אל מקוה המים — רומזים על מסורת עתיקת־

ימים שקדמה בלי ספק לבניינים הקיימים; אולם מסיבת מיעוט החומר שבידינו אין כיום אפשרות לקבוע את מוצאו של הטיפוס המפותח ואת שלבי התפתחותו. ברור, כי צורת המקוה עברה עם היהודים לרבות מארצות נדודיהם¹.

מאז כתיבת דברים אלה נתגלה חומר רב ובמיוחד המקוה במצדה, אשר נחשף ע"י פרופ' יגאל ידין, ופרטיו נמסרים להלן, והמקוה בקולוניה ע"י הריינוס שנתגלה עקב עבודות בניה ושקום. אין החומר המובא מהוה שלמות לא מבחינת הכמות ולא מבחינת התאור המלא של הפרטים ועדיין יש צורך לרכז חומר רב ולחקור את פרטיו. אולם ניסיתי לתת מושג מה מחוטהשני הנמשך דרך כל הדורות בבנין מקואות ועבר עם גלויות ישראל דרך ארצות פזוריהם.

אמת המים הובילה מי מעין מהעיטם להר הבית בירושלים בו היו בתי טבילה לכהנים

¹ הקטע הועתק ברשותה האדיבה של גב' עדה פינקרפלד.

ירושלים: הר הבית . מעין השלוח . קברי מלכים

גיחון . עין רוגל . השלוח . עיטם . מי נפתוח

"יחד לנדב לרצון לטוהר, להניף מים
די ארבעים סאה משער מקוה מים
תמימין איד בן יטהרו אם אין בו
שעור מים".
(מתוך פיוט לתפילת גשם לר' אלעזר
הקליר)

מרבובים היו האתרים בירושלים בהם היטהרו הכהנים הלויים ועולי הרגל. ידוע לנו על מקואות שהיו על הר הבית ומסביבו ומתוארים הם במשנה יומא ובתלמוד. שרידיהם אינם מוכרים לנו ונוכל רק לשער שאחדים מן הבורות אשר בהר הבית שמשו למקואות טהרה, עד דורנו נקרא מעין הגיחון בפי העם "טבילה של הכהן הגדול". ומסופר שבו היה הכהן הגדול טובל בטרם הכנסו לקדשי הקדשים ונאמר בקונטרס "זכרון ירושלים" יצא לאור בשנת תק"ג (1743) "ובשפולי ההר (הר הזיתים) בית החיים ושם יש טבילה גדולה, עמוקה וקוראים אותה טבילה של הכהן הגדול".

שונה אתר זה מכל יתר המקואות בירושלים בהיותו מעין, הנובע באפיק נחל קדרון מדרום לירושלים המוקפת חומה בזמננו, ובשפולי עיר דוד. שלמה המלך נמשח עליו למלך.² דרומה למעין הגיחון נובע עין רוגל הנזכר ביהושע טו, ז—ט כגבול יהודה: "...ועבר הגבול אל מי עין שמש והיו תצאתיו אל עין רגל. ועלה הגבול גי בן-הננס אל כתף היבוסים מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני גי-הננס ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה. ותאר הגבול מראש ההר אל מעין מי נפתוח...". ובמלכים א, א, ט: "ויזבח אדניהו צאן ובקר ומריא עם אבן הזחלת אשר אצל עין רגל ויקרא את כל אחיו בני המלך ולכל אנשי יהודה עבדי המלך".

מנהרה חברה את עיר דוד אל הגיחון — ייתכן מאז תקופת היבוסים, ואולי זהו הצנור הנזכר — "ויאמר דוד ביום ההוא כל מכה יבסי ויגע בצנור".³ חזקיהו המלך כרה את התעלה התת-קרקעית שחברה את מעין הגיחון עם בריכת השלוח החדשה — "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון ויישרם למטה — מערבה לעיר דויד".⁴ התעלה חצובה בסלע ומתפתלת לאורך 500 מטר ובירידה של כ-20 מטר. כתובת שנחקקה לזכר השלמת המפעל "כתובת השלוח" נמצאה בשנת תרמ"ח — 1888.

לא פה המקום לפרט את פרטי התעלה והבריכה ויתר מפעלי המים אשר בירושלים — המעינות, הבארות, השיחין, הבורות ואמות המים שמשו לשתיה לאדם, לבהמה, לכביסה ולאומנות ובודאי גם למקואות טהרה. אמרו חז"ל בתלמוד ירושלמי (פסחים ו', א): אם יהי השרץ בידו של אדם אפילו טובל במי שלוח... אין לו טהרה עולמית. ובמדרש איכה — "אילו זכיתם הייתם יושבים בירושלים ושותים מי השלוח שמימיו נקיים ומתוקים". ונאמר במשנה סוכה: "נסוך המים כיצד — צלוחית של זהב מחזקת שלושה לוגים היה ממלא מן השלוח".

עין עיטם הנזכר במסכת יומא לא, א. כמקום הנמצא במפלס גבוה ב-23 אמות ממפלס חצר המקדש, מזוהה ע"י רש"י במקום כ"מי נפתוח" הנזכר ביהושע טו' ט. (וע"ע שבת קמה' ב.). ר' יהוסף שוורץ בספרו תבואות הארץ⁵ מזוהה את המקום בקרבת בית לחם ע"י "ברכות שלמה". גם בימינו נמצא אתר בשם מעין הנפתוח המשמש למקור מים טהורים ליהודי ירושלים ולמקוה טהרה.

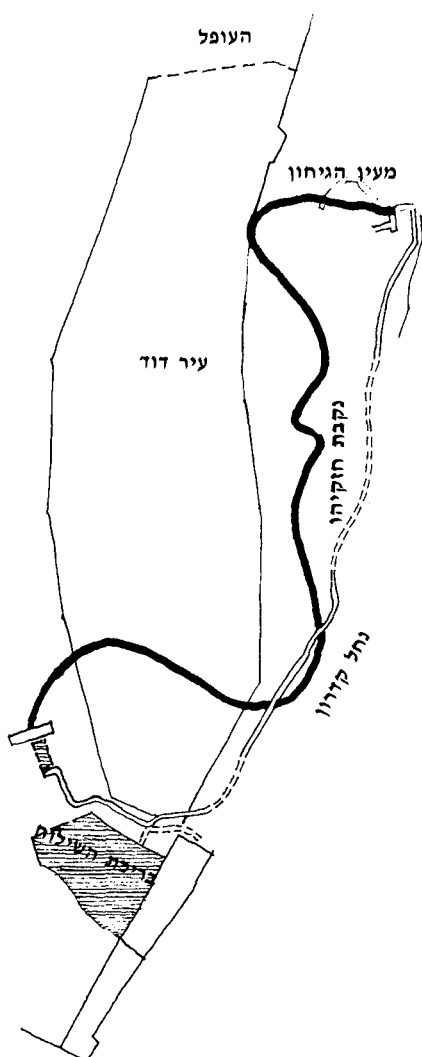
1 מובא ע"י ז. וילנאי, "ירושלים", עמוד 144.

2 מלכים א, א' ל"ג—מ'.

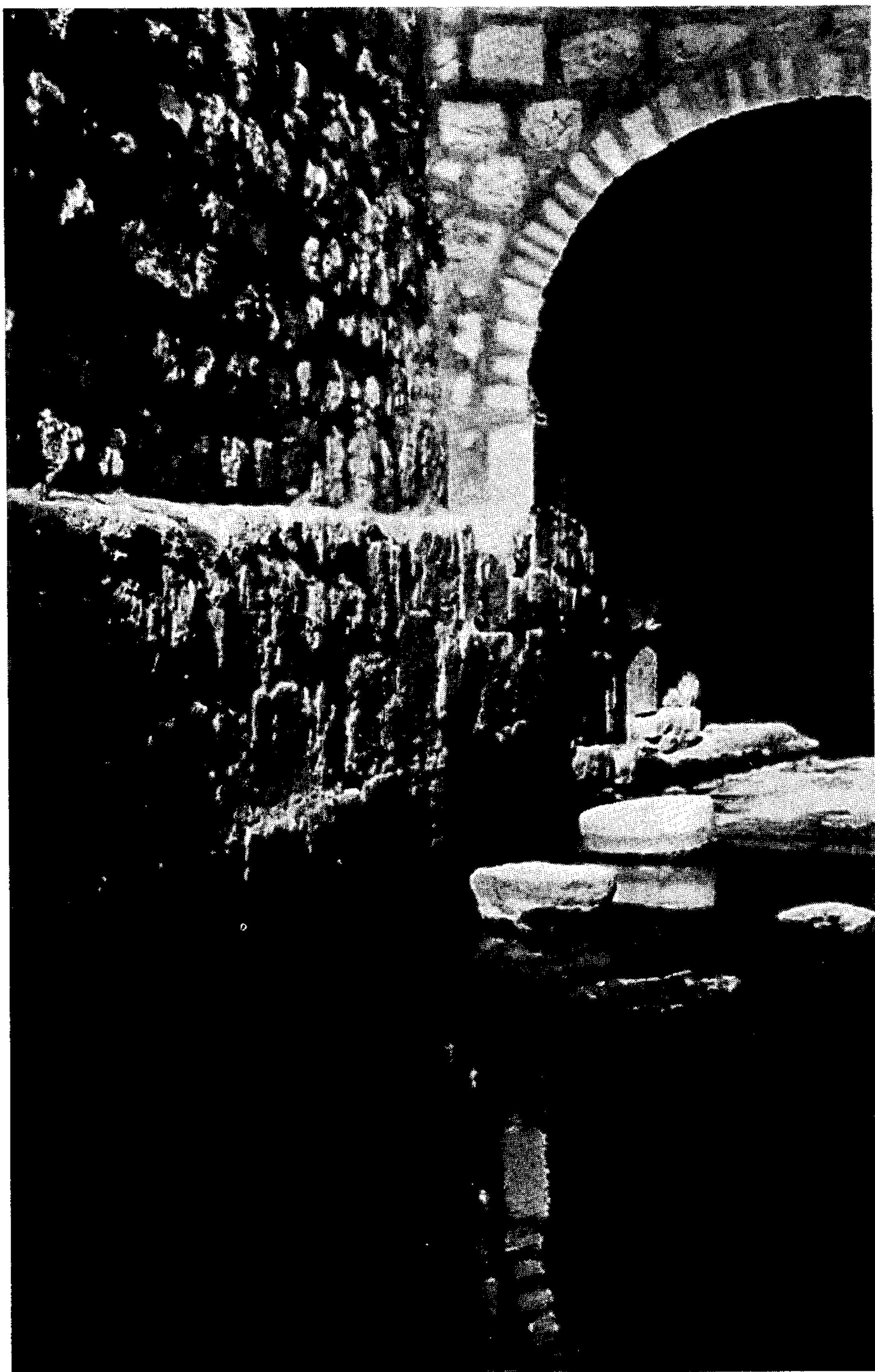
3 שמואל ב, ה'—ח'.

4 דברי הימים ב, ל"ב. ל' וכן משנה פסחים, סוף פרק ד: (חזקיהו) סתם מי גיחון העליון ולא הודו לו (חכמים)."

5 תבואות הארץ, ירושלים תר"ה דף קנ"ה.

מעין הגיחון, עין רוגל, נקבת חזקיהו ובריכת השלוח החדשה

בריכת השלוח
(בפי העם : מקוה ר' ישמעאל כהן גדול)

מן הראוי לציין אתר נוסף בירושלים בו נמצאים בורות מי גשמים חצובים בסלע עם תעלות וחריצים גם הם חצובים בסלע המובילים את המים לבורות. זכיתי בשנת תש"ז — 1947 להיות לעזר במחקרו של אדריכל ד"ר מקסי-מיליאן כהן על קברי המלכים — והעליתי בשעתו את המחשבה שאחד הבורות "A" שמש למקוה טהרה לפי כל סימניו בגודלו ובאופן אספקת מימיו.

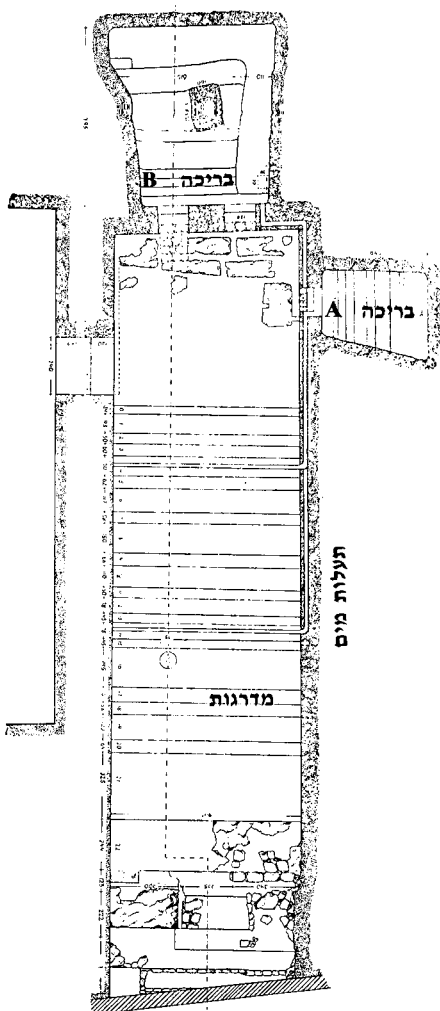
מערת קברים מפוארת זו חצובה בסלע — לפני חצר רחבה גם היא חצובה בסלע. בתקופת הבית השני באו המלכה הילני ובני משפחתה מחדיב. מעשיה

ומעשי בנה מונבז נשבחים בפי רבותינו ונזכרים על ידי ההיסטוריונים. בפי היהודים נזכרה המערה בשם מערת כלבא שבוע או מערת נקדימון בן גוריון.⁶

“התעלות המעוגלות החצובות לאורך המדרגות משוקעות ב-8 ס”מ וגם רחבן 8 ס”מ. במקומות שאין הסלע ניתן לחציבה ישרה, הושלמה התעלה במריקת מלט. השפה השמאלית של התעלה (שפה צדדית לזרם המים) גבוהה במקצת מן השפה הימנית (ב-1,5 ס”מ), והיא משמשת נד בשביל המים השוטפים. תעלות אלה חצובות, כפי שכבר נאמר למעלה, בתוך שתיים מן המדרגות: למטה, במדרגה הרביעית (רוחב השלח שלה 100 ס”מ), ולמעלה במדרגה ה-14 (רוחב 123 ס”מ). הלאה מזה מתחברות תעלות אלו עם שתי תעלות מקבילות החצובות בקיר הימני של מערכת המדרגות. התעלות שבתוך קיר הסלע הימני חצובות במלוכסן. הן משוקעות ב-32 ס”מ וגובהן הכללי מגיע ל-45 ס”מ. מידת השיפוע של התעלות היא בערך 4%, כדי לאפשר את שטיפתם המהירה של המים לבריכה המתאימה. שתי התעלות מרוחקות אחת מהשנייה ב-1.90 מטרים. ארכה של התעלה התחתית הוא 7.25 מטרים ושל העליונה — 20.85 מטר.

ברכה "א" חצובה בתבנית מרובע וקירה הימני מלוכסן מאוד. אורך הברכה הוא 5.40 מטרים. רוחב התקרה 3.16 מטר, ואילו קרקעית הברכה רחבה 4.60 מטרים. בתוך הברכה חצובות 6 מדרגות, שרחבן נמצא בגבולות של 35—76 ס"מ והרום שלהם מוחזק בגבולות 28—35 ס"מ. רומה של המדרגה הששית יורד למין אגן, שעמקו 73 ס"מ, רחבו 183 ס"מ וארכו 460 ס"מ. את הירידה לאגן זה מאפשרת מדרגה קטנה (ארכה 80 ס"מ), החצובה ע"י הקיר השמאלי של הברכה. האגן משופע ב-12 ס"מ בכיוון מזרח. גובהה של הברכה בנקודה העמוקה ביותר הוא 2.25 מטרים. ומכאן ואילך הולכת תקרת הברכה ומתרוממת בקו מקביל לעלית המדרגות. במרחק של 2.30 מטרים בערך מפתח הברכות מתיישרת התקרה, ובתוך פתח הברכה מגיע גבה ל-1.90 מטרים. בתוך פתח הברכה עצמו (עמקו 90 ס"מ) חצובות שתי מדרגות שהראשונה מהן משמשת דופן לתעלה המביאה את המים מן החוץ.

⁶ ז. וילנאי, ירושלים, העיר העתיקה – קברי המלכים.

קברי מלכים
תכנית המדרגות וחצר הכניסה. שים לב לסימון
התעלות ובריכות המים A, B

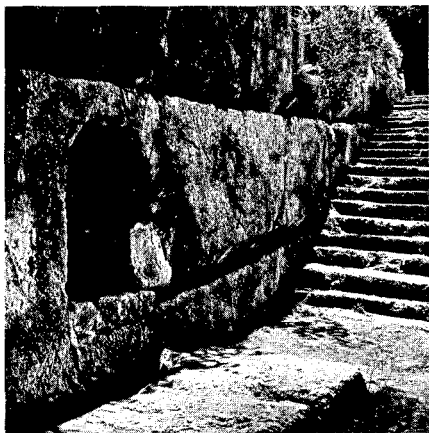
✓

התותבות הסותמות את הפגיונות. בריכה "B" נמצאת נוכח המדרגות (בקיר המזרחי) והיא שונה מעט בתבניתה מבריכה "A", שתוארה למעלה. לבריכה זו שני פתחים, שמשקופיהם מקושתיים. מידות הפתחים האלה הן: 1.50 מטרים הרוחב ו-1.80 מטרים הגובה. שני הפתחים קבועים באופן סימטרי מול מערכת המדרגות. בתוכו של כל פתח (עמקו של כ"א 1.30 מטרים) חצובות שתי מדרגות, שהראשונה (שהיא מעין רובד) רחבה 90 ס"מ והשניה 40 ס"מ. הבריכה הולכת ומתעמקת בהדרגה עד שהיא מגיעה בנקודתה הנמוכה ביותר לעומק של 3.60 מטרים למטה ממפלס הרחבה התחתית. למעלה מגיע רחבה של הבריכה ל-6.30 מטרים, ואילו למטה — ל-8.40 מטרים. ארכה של הבריכה הוא 7.95 מטרים בערך. 8 מדרגות חצובות בפנים הבריכה מובילות לקרקעיתה. רוחב המדרגות הוא בין 40 ל-134 ס"מ, והרום שלהן מוחזק בגבולות של 20—45 ס"מ. הרום של המדרגה האחרונה, כדוגמת המדרגה האחרונה בבריכה "A", מהווה את קיר האגן, המשלים את קרקעיתה של הבריכה. האגן נמשך לכל ארכו של הקיר המזרחי, כשקרקעיתו הולכת ויורדת, ואחר כך הוא פונה ונמשך לכל אורכו של הקיר הדרומי. בהגיע קרקעית האגן עד לקיר הכניסה (המערבי) מגיעה עמקה עד ל-3.60 מטרים. מכאן יש לראות, כי המדרגות שבפנים הבריכה אינן מגיעות עד לקיר הדרומי שלה, אלא הן נפסקות בריחוק מהפניו. הואיל והאגן אינו שווה-מידות, לכן מתנועע הרווח שבין צלע המדרגות לבין הקיר הדרומי בגבולות של 110 עד 160 ס"מ, ואילו מצד מזרח מגיע רחבו של האגן לשני מטרים.

מתוך המדרגה השביעית שבפנים הבריכה יוצאת ומזדקרת אומנה, התומכת בתקרה המקומרת של הבריכה. אומנה זו מהווה שלמות מונוליטית אחת

קברי מלכים
(המלכה היליני ובני משפחתה מחדים)
חצר הכניסה החצובה בסלע, שים לב לשתי
תעלות החצובות בסלע ולפתחי בורות המים
בדפנות הסלע (ראה תכנית)

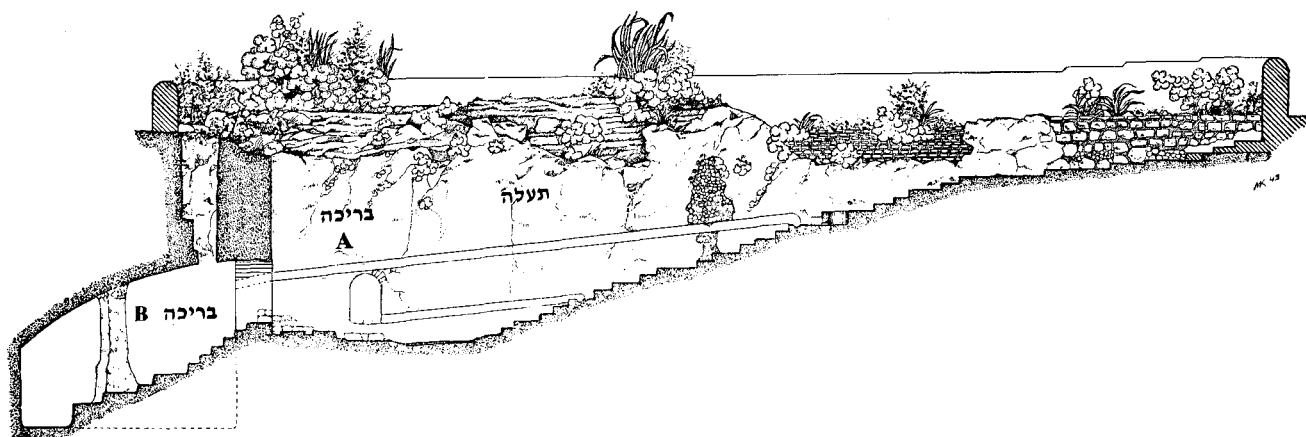

קברי מלכים
בריכה A ותעלת המים החצובה בסלע

עם הבריכה והיא תוכננה מראש ונחצבה בעת ובעונה אחת עם הבריכה עצמה.

גם בבריכה "B" מעוגלות כל הפינות החדות שבקירות וכן שפות המדרגות, מטעם המובא למעלה. רומי המדרגות משופעים במקצת וכן מתמזג לאטו בטיס האומנה עם שלח המדרגה, עליו הוא עומד. כל חלקי הבריכה שיש להם נגיעה ישרה למים מרוקים במלט.

אין ספק כי שתי הבריכות הנ"ל נבנו בגלל הצורך לנקז את מי הגשמים ממערכת המדרגות (ע"י כך נמנעה גם הצפתה של חצר הקברים בכמות נוספת של מי גשמים, שהיו עלולים לחדור לתוך הקברים). כן הותקנו ודאי הבריכות בכוונה תחילה, לנצל את מי הגשמים בשביל צרכי טהרה, הקשורים בביקור הקברים. בריכה "B", הקבועה על ציר מערכת המדרגות ושכזיתה חצובים באופן סימטרי שני פתחים, הנמצאים סמוך ליד הכניסה (או היציאה) לחצר הקברים, מהווה חלק בלתי נפרד ומתוכנן מראש של מערכת הקברים עצמה.

קברי מלכים
חתך דרך מערכת המדרגות ומבט לתעלות
החצובות בסלע והפתח לבריכה A

מצדה

מירושלים בבנינה נשתמרו לנו רק ידיעות בלבד ממקומות ששמשו כמקואות טהרה ואתרים שזכרון העם קשר לו את יעודם. "הפתעה גדולה נכונה לנו באחד מחדרי החומה" כך כותב פרופ' יגאל ידין אשר עמד בראש המשלחת לגילוי ושיחזור מצדה. "גילינו מקוה טהרה מימי הבית השני".

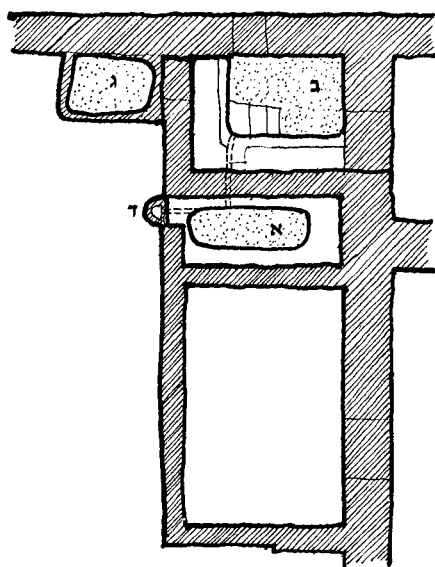
שרידי מקוה זו באתר שהיה המבצר האחרון במרד הגדול נגד הרומאים נתגלו אחרי 1900 שנה שהיו קבורים במעבי האדמה. במאמץ גדול של 11 חדשי חפירה נחשפו על-ידי המשלחת בשנים תשכ"ג—תשכ"ה (1963—1965) מבני הורדוס על חומותיו ארמונותיו ומחסניו. נתגלו שרידי מבניהם של אחרוני מגיני מצדה מימי המרד הגדול וביניהם בתי מקואות ובית כנסת, היחידים הידועים עד עתה מימי הבית השני (66—73 לסה"נ). יוסף בן מתתיהו מתאר את המקום, את הקמתו על ידי הורדוס ואת ימי המרד האחרונים. חפירות ומחקרים קדמו לפעולות המשלחת אולם פעולה מקיפה ושלמה נעשתה רק כעת. בספרו על מצדה מתאר פרופ' ידין את

התגלית של המקואות ואת בקורו של הרב מינצברג (אשר הואיל גם ללוות את החומר ההלכתי והטכני בספר זה). ברשותו האדיבה של פרופ' יגאל ידין הנני מצטט את תאורו על המקואה במצדה:

"הפתעה גדולה נכונה לנו באחד מחדרי החומה. לאחר שפינינו את כל עיי- המפולת שכיסו חדר זה, נתגלה לנו בתחתיתו מערכת בריכות: בריכה גדולה, בריכה בינונית ובריכה קטנה. אל שתי הבריכות הגדולות ניתן לרדת במדרגות, ובקיר שבין שתיהן היה חור, או אביק, להעברת מים מזו אל זו. יתר על כן: תעלת-מים מטויחה ופתוחה, שללא-ספק ריכזה את מי הגשמים מסביבת החדר ומגגו הוליכה אל הבריכה הראשונה, הגדולה, כפי שניתן לראות בתצלום. עם גילוי מערכת בריכות זו עלתה בדעתנו מיד ההשערה, שגילינו, לא פחות ולא יותר, מקווה טהרה, ואף הודענו על כך באחת מפגישות העתונאים השגרתיות שזימננו. השמועה, שגילינו מקווה טהרה מימי בית שני, עשתה לה כנפיים והרעשה במיוחד את חוגי היהודים החרדים וחוקרי ההלכה, שכן הלכות מקוואות הן מסובכות למדי, ועד עתה לא נתגלה כל מקווה מתקופה זו ממש, שבה נאמרו ונכתבו רבות מאותן הלכות. בקשר לכך זכור לי יפה אחד הביקורים המיוחדים במינם, שזכינו להם במצדה. ביקור זה, יותר מכל ביקור אחר, מעיד עד כמה מדברת מצדה ללב כל אדם ואדם בלשונו. יום אחד הגיעתנו הודעה, שהרב דוד מינצברג מן המומחים בהלכות מקוואות, ועמו הרב אלעזר אלתר, מבקשים לבקר במצדה לראות במו עיניהם את המקווה. שמחתי על כך מאוד, ובאחד הימים החמים, בשעות הלוהטות של אחר-צהריים, עלו השניים למצדה דרך שביל-הנחש בלווית פמליה של חסידים. הם לא רצו לנוח, וסירבו לראות את מבני הורדוס המפוארים או כל דבר אחר. הם ביקשו רק דבר אחד: שנוליכם אל המקווה. ובשעה שהרב מינצברג הישיש נכנס לאחת הבריכות ובידו אמת מידה, בשביל לבדוק אם אמנם יש במקווה כדי אותם ארבעים הסאה הדרושים לפי ההלכה וכיוצא בזה — צילמתיו עם בני לווייתו, ותצלום זה הוא מן החביבים עלי ביותר, כי מעיד הוא על העניין הנפשי העמוק, שיש ליהודים בתגלית זו, העשויה להיראות בלתי- חשובה כל-כך מבחינה ארכיטקטונית.

ברגעים הראשונים של הבדיקה פרפר מעט לבי: פניו של הרב מינצברג היו רציניים, ובשליבים מסויימים של מדידותיו לא היה בטוח אם אמנם בנוי המקווה כהלכה. אולם, משסיים את כל בדיקותיו, פסק לשמחת כולנו, שהמקווה מקווה-טהרה-הוא, "משופרא דשופרא שבע פעמים". כיצד בנוי מקווה טהרה? לפי ההלכה חייב מקווה-טהרה — שבלעדיו לא יכול להיות שום יהודי שומר מצוות, בפרט בימים ההם — להיות בעיקרו מקווה של מים לא-שאובים, המשוכים ישירות אל הבריכה. דבר זה אינו ניתן, כמובן, לביצוע ברוב חודשי השנה בארץ-ישראל — וההלכה קובעת, כי די אם חלק מן המים יהיה כנ"ל, ואילו את המים הנוספים אפשר להכשיר לפי הצורך ע"י השקתם, כלומר ע"י הבאתם במגע עם מים טהורים אלה. לשם כך נוצרו שתי הבריכות. באחת — במקרה הנידון זו הקרובה לפתח — נאצרו המים הטהורים, הלא-שאובים, בשעת הגשם, ואילו השנייה שימשה כבריכת-הטבילה. לפני השימוש היו — פותחים את הנקב — ה"אביק" בלשון המשנה — המחבר את שתי הבריכות ובגעת קצת מן המים הטהורים במי בריכת-הטבילה — הוכשרו מימיה של זו. הבריכה השלישית, הקטנה, שאינה מחוברת אל שתי הבריכות האחרות, נועדה לרחיצה ממש, רחיצת ידיים ורגליים, לפני הטבילה במקווה. כי מקווה זה לא היה יחיד במצדה, וכי ההלכות שלפיהן נבנה היו הלכות של קבע,

המקווה ה"צפוני" במצדה
ציור לפי "מצדה" יגאל ידין, אחת משתי המק-
ואות שנתגלו:
א. בריכה לאסוף מי גשמים דרך "המשכה"
מתא אסוף (ד);
ב. מקווה הטבילה עם מדרגות הירידה. המקווה
מחובר לבריכת האסוף (אוצר מי גשמים)
על ידי "שפופרת הנוד";
ג. בריכה קטנה לרחיצת ידים ורגלים לפני
הכניסה למקווה, או גם מקום לטבילת כלים
קטנים
(ראה גם המקווה בהרודיון)

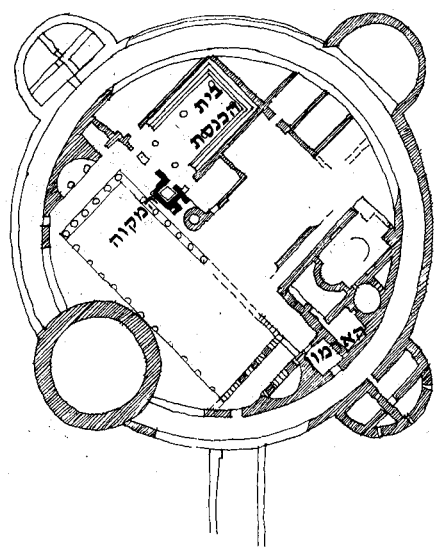
¹ יגאל ידין, מצדה, עמ' 164, הוצאת "ספרית מעריב" — "שקמונה", חיפה. ראה גם מאמרו של ר' שמואל ווינגרטן — "המקווה במצדה", ירחון סיני כרך סז, אייר-סיון תשט.

המקוה הדרומית במצדה
 שים לב למדרגות, לטיוח הבריכה ולשתי
 הבריכות (אוצרות) הסמוכות

יכולנו להיווכח, לאחר זמן, בסוף עונת החפירה ובקצה השני של מצדה, כשגילינו מקווה שני בפינה הצפונית-מזרחית של הבניין המינהלי הגדול שממערב למחסנים. כזכור, היה בניין זה בשימוש גם בתקופת הקנאים וגם לאחר מכן, בזמן חיל המצב הרומאי, והנה בחצרו מצאנו מקווה דומה כמעט לחלוטין למקווה שבתחומה הדרומית. אף כאן נתן לראות יפה את העמל הרב שהושקע בבניית האביק להשקה. תגלית זאת זורעת אור על כמה עניינים סתומים בהלכות שבמשנה, ובדומה לכתובות העוסקות בענייני תרומות ומעשרות (שכבר הזכרנו) מעידה אף היא על דבקותם הדתית של מגיני מצדה, שאפילו כאן, במצדה הצחיחה, טרחו כל-כך בבניין המקוואות לפי חוקי ההלכה.

הרודיון

המקוה בהרודיון על יד בית לחם
שים לב לאתור המקוה על יד בית הכנסת,
ל"אוצרות מים" הסמוכות ולמדרגות

בימי ר' עקיבא כ-70 שנה אחרי חורבן בית המקדש, התעוררה להבת התקוה לחדוש תפארת ישראל. פולמוס הדריאנוס קיסר שם קץ למרד הגדול של בר כוכבא — בר כוכבא ואחרוני הנאמנים נפלו בביתר. לוחמי בר כוכבא ישבו גם בהריסות ארמון אחר שנבנה ע"י הורדוס כמבצר מפלט עבורו ועבור משפחתו. הרודיון נמצא כ-11 ק"מ דרומה מירושלים וכ-3 ק"מ דרומית מזרחית לבית לחם.

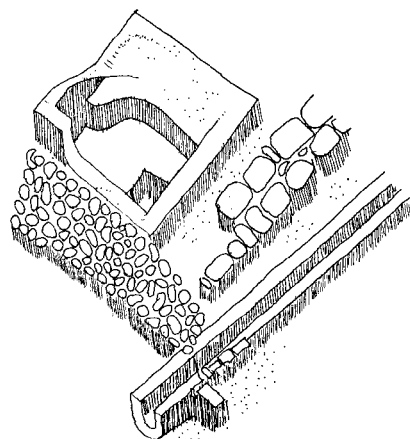
בתוך הארמון נמצאו שרידים של חדרים רבים, בית מרחץ ובית כנסת שנבנו כבר בתקופת המרד הראשון ברומאים, ושוב שמשו לאחרוני הלוחמים שהתבצרו בהרודיון. סמוך לבית הכנסת נמצאים שרידי מקוה, אוצר מים גשמים הצמוד למקוה הטבילה ומקום רחצה סמוך לו. בציורים מתוארים פרטים אלו המעידים על דקדוק בשמירת מצוות והלכות טהרה ע"י אחרוני הלוחמים לחרות ישראל.

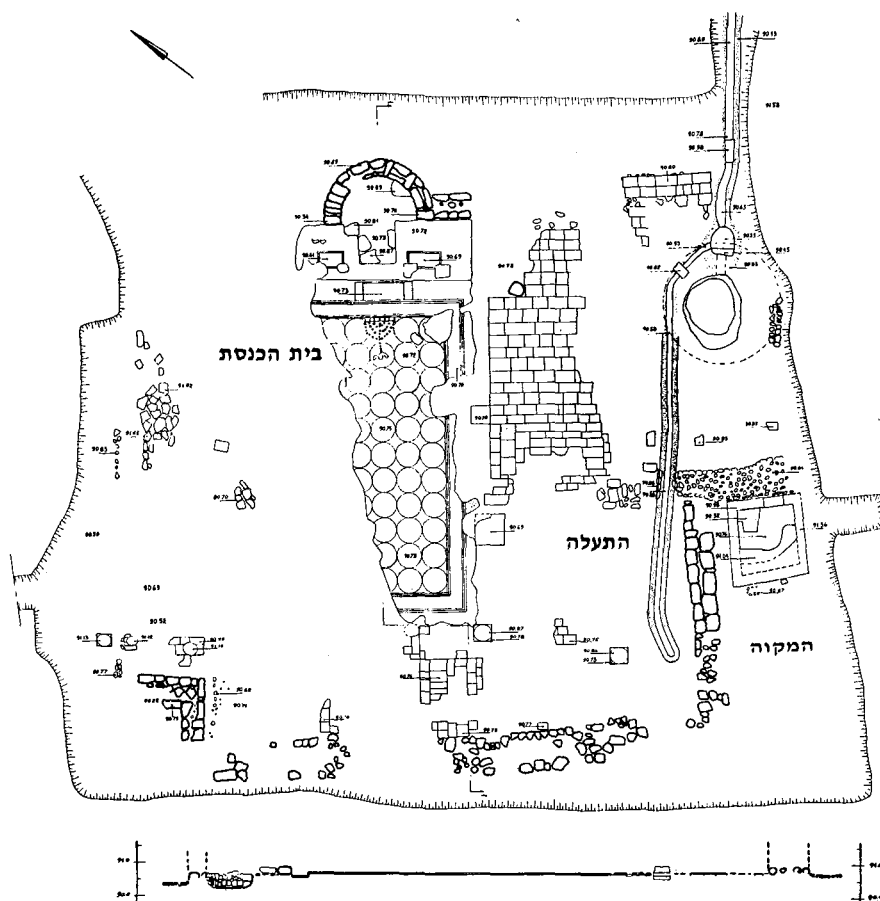
מעון (נירים) . שמע

בתקופת "פולמוס הדריאנוס" נחרשה ירושלים והורחקו יהודיה ממנה. ביתר חלקי הארץ, בדרום ובעיקר בגליל, התקיימו רכוזי יהודים עוד מאות בשנים. בזמן ר' יהודה הנשיא ותקופת התנאים שבאו אחריו, פרח הגליל כמרכז יהודי. נבנו בתי כנסת רבים במאה השניה, השלישית והרביעית אחרי חורבן הבית. שרידיהם נתגלו בתקופתנו, נרשמו, ובחלקם פונו חורבותיהם ושוחזרו. אין ספק שסמוך לבתי הכנסת נבנו גם מקואות ושרידיהם נתגלו במקומות שונים כגון בחמת טבריה, ובמעון (נירים).

שרידי בית הכנסת במעון נתגלו אגב סלילתה של דרך כחצי ק"מ מזרע מערב לקיבוץ נירים בחבל הבשור, כעשרים ק"מ מזרע מערב לעזה. בשנים תשי"ז—תשי"ח (1957—58) נחשף בית הכנסת על ידי מר ש. לוי מטעם אגף העתיקות. דין וחשבון מפורט על בית הכנסת, תכניתו והפסיפס ברצפתו פורסם בשנת תש"ך. נסיון לשחזור המבנה נעשה על ידי אדריכל א. חירס ומהנדס א. דונייבסקי ז"ל. ממזרח לבית הכנסת נתגלו שרידי בור מים, תעלה ובריכה מטויחת בעלת מדרגות, אשר פרטיה מעידים על ייעודה כ"מקוה". הבור שמש מאגר מים, ושתי תעלות הובילו את המים לבור. לא נתגלה קשר בין הבור וה"מקוה". המקוה היא בריכה כמעט רבועית (2.50×2.25 מטר) והיא טויחה מבפנים. אפשר היה להגיע אליה בעזרת שלוש מדרגות (בעומק 0.2 מטר, 0.44 מטר ו-0.74 מטר).

המקוה ותעלת המים

תכנית בית הכנסת במעון ושרידי המקוה

התעלה, רצפת האבן והמקוה ממזרח לפסיפס

שביל מרוצף אבנים הוביל מבית הכנסת ל"מקוה" אשר היתה כנראה בתוך מבנה עזר הצמוד לקיר בית הכנסת. שרידי קערות נמצאו בסביבת המקוה.

בית הכנסת במעון שייך לטיפוס בתי הכנסת בהם נקבע שקע לארון הקודש בקיר הפונה לירושלים (צפון-מזרח). בהתאם לפענוח שרידיו, נבנה בתחילת המאה הששית לספה"נ. רצפת פסיפס מקושטת בפרחים ובחיות, ציור מנורה ושני אריות וכן שרידי כתב הקדשה במקום, תוארו על ידי פרופ' אבי-יונה.²

באחרונה נתגלו שרידי מקוה בחרבת שמע לא רחוק מצפת, על ידי משלחת ארכיאולוגית מארצות הברית בראשות פרופ' מאירס. החוקרים נוטים לזהות את המקום כתקוע הגלילית, אולם עדיין לא נמצאו הוכחות לכך. שרידי המקוה נמצאו מחוץ לחומת העיר, חצובים בסלע ומטוייחים. 8 מדרגות חצובות בסלע מוליכות אל המקוה. אורכה 3.20 מטר ורוחבה 2.30 מטר. בקרבת המקוה נמצאת בריכה שניה. בחפירות שנערכו בשמע על ידי פרופ' אריק מאירס והמשלחת האמריקנית, בשנים תש"ל—תשל"ב (1970—1972) במדרון המזרחי של הגבעה — מחוץ לתחום הכפר, נתגלה מבנה יחיד במינו:

"ברכה תת-קרקעית מטויחת, חצובה בסלע. יורדים אליה בשבע מדרגות חצובות למשעי. באמצע הברכה חצובה גומה. מעל לברכה חצובה חוליית-בור לקליטת מי-הגשמים, ובור להשקעת הסחף. סמוך לה בריכה קטנה יותר שגם אליה מוליכות שבע מדרגות. בברכה זו שטפו את עצמם המתרחצים לפני שירדו לטבול בברכה הגדולה. תכולת הברכה הגדולה למעלה מארבעים סאה, שהוא המינימום הדרוש למקוה-טהרה, מה שאין כן בבור הקטן. חציבות בסלע מעידות, כי מעל למקוה עמד מבנה כלשהוא, אשר שימש לקליטת מי-הגשמים וסכך על המקוה".³

¹ ארץ-ישראל — מחקרים בידעת הארץ ועתיקותיה, כרך ו' תש"ד, ש. לוי, ל. י. רחמני, מ. אבי-יונה, א. חירם, ע. דונייבסקי.

² אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, מסדה תשל"א, עמוד 333.

³ פורסם ב"קדמוניות, רבעון לעתיקות ארץ ישראל", שנה ה', חוברת 118/2 תשל"ב 1972. הקטע הועתק ברשות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה.